

בירור הלכה

לבאר מדוע מותר להתפלל התפילות הקבועות ולהניח טלית ותפילין מחוץ להיכל ציון רה"ק באומן במקום שהיה שם בית קברות

א.

דין ק"ש ותפילה בסמוך לקבר

מקור הלכה זו במס' ברכות (דף י"ח ע"א) "לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וס"ת בזרועו וקורא ואם עושה כן עובר משום לועג לרש חרף עושיהם" ומסקנת הסוגיא דוחו דוקא בתוך ד' אמות, ומחוץ לד"א חייב בק"ש. ועוד משמעות הסוגיא היא דהאיסור הוא רק בתוך ד"א של הקברים אבל לא בתוך בית הקברות כמבואר בבית יוסף או"ח סימן כ"ג (לפי הבנת הב"ח והט"ז בסימן מ"ה). ואילו המ"א בסימן מ"ה ס"ק א' למד בדברי הב"י שאפילו בתוך הד"א של בית הקברות אסור ואפילו במקום שאין שם קברים וכן הוא פשטות לשון השו"ע בסימן מ"ה דאסור בין בתוך ד"א של מת ובין בביה"ק. וביארו הט"ז והב"ח לשיטתם דטעמו של המחבר דנקט לשון זה, הוא רק משום גדר וסייג שמא יתקרב לד"א של קבר ומ"מ אם מיקלע והולך לבית הקברות מחוץ לד"א של הקברים חייב בק"ש ותפילה.

ועיין בפרי מגדים במשבצות זהב (בסימן מ"ה ס"ק א') שסיכם שלושת השיטות,

ובראשונה הביא שיטת הב"ח (בסימן מ"ה וסימן ע"א) שאין איסור מעיקר הדין אלא רק בתוך ד"א של הקברים אבל מחוץ לד"א של הקברים מותר אפילו בתוך מחיצת בית הקברות. השיטה השניה היא שיטת הט"ז (בסימן מ"ה ס"ק א') שיש להחמיר משום סייג, כל שהוא בתוך בית הקברות. שיטה שלישית היא שיטת המ"א (שם) שבתוך מחיצת בית הקברות אסור אפילו חוץ לד' אמות של הקברים ואפילו מחוץ לביה"ק אסור כלשהו בד"א של הקברים, ע"כ. אבל עיין במח' השקל שם שסובב והולך על שיטת הפמ"ג בלשון המ"א ולומד שהמ"א סובר למעשה כהט"ז היינו שאין לאסור אלא במקום שמתחיל ביה"ק (ולא ד"א מחוץ לביה"ק). והובא כל הנ"ל בבאר הלכה ריש סימן מ"ה והכריע המ"ב להלכה דבאמצע ביה"ק מקום שיש קברים יש להחמיר אפילו רחוק ד' אמות מחקבר ובסוף ביה"ק במקום שאין שם קברים ורק הוקצה לצורך הקברים אין להחמיר מדינא אלא בריחוק ד"א מחקבר ומ"מ נכון שלא יכנס כל שהוא לפנים ממחיצת ביה"ק שמא יתקרב לד"א של איזה קבר ולא אדעתיה. היינו שמעיקר הדין פסק המ"ב כשיטת הב"ח שהאיסור

הוא רק בד"א של הקברים והוסיף בביאור הלכה שגם ה"עולת תמיד" פוסק כהב"ח וגם הט"ז סובר מעיקר הדין כהב"ח ורק מחמיר בכל ביה"ק משום סייג. וכן כתב בספר "נהר שלום" דהיא חומרא יתרה להחמיר חוץ לד"א של קבר וגם חזינן דנהגו לומר קדיש בביה"ק ועפ"י זה סובר לדינא דמעיקר הדין פוסקים כהב"ח ורק לכתחלה נכון להחמיר כהמ"א שלא להתפלל בכל שטח בית הקברות, וביה"ק נקרא כל חקרקע דהוקצה לקברים (ועיין עוד בלבושי שרד סימן מ"ה ס"א ובהחילה לדוד ס"ב' ובפתחי עולם ס"ק א' ובכף החיים ס"ק א'). ומלשון רבינו בעל שו"ע הרב (סימן מ"ה ס"א) משמע דפסק דבתוך ביה"ק אפילו רחוק מהקברים אסור שמא יתקרב, וז"ל: אסור להכנס תוך ד"א של מת או של קבר ותפילין בראשו משום לועג לרש ובית הקברות שהוא מוקף מחיצה יש להחמיר שלא להכנס בתוכו כלל בתפילין שבראשו אפילו רחוק הרבה מן הקברות שמא יתקרב בתוך ד"א של איזה קבר בלי דעת אבל חוץ למחיצה מותר אפי' בסמוך לה אע"פ שהוא תוך ד"א להקברות מפני שהמחיצה מפסקת ואינו נראה כלועג לרש, עכ"ל. ומשמע שפוסק כמו הט"ז בסימן מ"ה ס"א ולא כהמ"א. ועיין עוד במהרש"ם ח"ד סימן מ' מה שהקשה על שיטת הסוברים דמחוץ לד"א של קבר מותר (הב"ח) מדברי המרדכי המובא ביו"ד סימן שד"מ בבית יוסף, שאסור ללמוד בכל החדר שהמת מונח בו שכל החדר חשוב כד"א וא"כ קשה דגם בית הקברות הוא מוקף וחשוב כד"א ותירץ שדברי המרדכי הם במת דוקא ולא בבית הקברות ע"ש טעמו.

ולענין שאר המצות כבר הבאנו לעיל לשון הגמ' ברכות י"ח דאסור להכנס לבית הקברות בטלית ותפילין וכן נפסק בשו"ע בסימן כ"ג, וכל זה במגולים אבל אם הם מכוסים מותר, ומכאן משמע דה"ח בכל המצוות.

ומסקנה דמילתא היא דמצינו שתי שיטות עיקריות בנדון, אחת בפסק שו"ע הרב שאסור בכל בית הקברות והשניה כדפסק המ"ב דעיקר הדין אסור רק בד"א של קבר ונכון יותר להחמיר בכל ביה"ק. (ועיין בספר "עמק השאלה" פר' חיי שרה שאילתא י"ד ובמה שפלפל בדבריו בספר "וישב הים" ח"א סימן ט"ז).

ב.

האם הדין הנ"ל הינו לכתחילה או גם בדיעבד.

הנה המחבר פסק (בשו"ע אור"ח סימן ע"א ס"ז) להלכה כשיטת הרמב"ם (בפ"ג מהל' ק"ש ח"ב), וז"ל: אסור לקרות ק"ש תוך ד"א של מת או בבית הקברות ואם קרא לא יצא. ועיין במ"ב ס"ק י"ז בשם הכסף משנה דהטעם דקנסוהו חכמים הואיל ועבר על דבריהם ואפילו שעבר בשוגג. אבל הראב"ד חלק על דבריו וסבירא ליה דאין צריך לחזור ולקרות כיון שהמקום ראוי לקרות בו וכל האיסור הוא משום לועג לרש ויצא בדיעבד. ולדינא לענין ק"ש הסכימו האחרונים לחוש לדברי הרמב"ם ולחזור ולקרות אבל אם בירך או התפלל אינו חוזר ולענין ברכות ק"ש הסתפק הפמ"ג ע"ש טעמו. ובשו"ע הרב (סימן ע"א ס"ז) פסק דאסור לקרא ק"ש תוך ד"א של מת ואם קרא לא יצא וצריך לחזור לקרות ואם קרא

בתוך המחיצה חוץ לד"א של הקברים בדיעבד יצא כיון שאין איסורו ברור אלא משום חשש בלבד (וזהו לשיטתו דפוסק כהט"ז שאסור לקרות בכל הביה"ק משום סייג).

וראה מה שכתב בספר "לקט היושר" (ח"א עמ' י"א וח"ב עמ' פ"ח) בשם ה"תרומת הדשן" שיש להחמיר גם כשהציציות מכוסות ובפרי מגדים (בסימן כ"ג ס"ק ב') פסק שבטלית גדול המיוחד לתפילה אסור גם שהציציות מכוסות ולומד כך בתוך לשון השו"ע (סימן כ"ג) אבל בספר "יפה ללב" (ס"ק ג') כתב שמדברי הב"י משמע שאפילו בטלית של מצוה יש להקל כל שהציציות מכוסות וכן הוא בדרך החיים וכן כתב בספר "תהילה לדוד" (סק"א) והעיר עוד שבספר "עולת תמיד" (ס"ק ב') משמע כהפרמ"ג לאיסור. ועיין בספר "בירור הלכה" (סימן כ"ג אות א') שהמהרש"ל בחידושו על הטור מביא בפרוש ס"ק א' לחלק בין טלית גדול לקטן ומשמע שצריך לכסות כל הטלית גדול וכן כתב בערוך השלחן ס"ק ב'. אמנם מהב"י משמע בפרוש שגם בטלית גדול מספיק לכסות הציצית וכמו שכתב באג"מ (או"ח ח"ד סימן ו') ועיין עוד בשו"ת בית יעקב (סימן צ"ב) וב"יד אליהו" (סימן צ"ד). ומסקנה דמילתא לדינא דבסמוך לקבר אם קרא ק"ש צריך לחזור ולקרות ולעניין תפילה יוצאים בדיעבד.

ג.

האם יש לחלק בין קברי צדיקים לשאר קברים

הנה מנהג קדום הוא בכלל ישראל להתפלל תפילות הקבועות סמוך לקברי צדיקים

כגון בציון הרשב"י הק', רבי מאיר בעל הנם, רבי יונתן בן עוזיאל וכד'. ועיין בחיד"א ב"שם הגדולים" (דף ג' ע"ב ובדפוס חדש מערכת ר' נתן אות קצ"ט), וז"ל: זה כמה שנים שהייתי תמה על מנהג ישראל שמתפללים על קברי צדיקים והלא אסור להתפלל בתוך ד' אמות של מת ולקרות ק"ש בתוך בית הקברות ולדעת הרמב"ם לא יצא אף בדיעבד וכן פסק בשו"ע סוף סימן ע"א עד שמצאתי בספר חסידים סימן תתשכ"ח שר' הקדוש היה נראה בבגדי חמודות בכל ליל שבת אחרי פטירתו והיה פומר בני ביתו בקידוש שצדיקים נקראים חיים במוותם ולא כשאר מתים שהם חופשיים מהמצות, ע"כ.

ועיין בשו"ת יחו"ד (ח"ו סימן ה') בהערה בדף כ"ז) שחולק וסבירא ליה שאין לסמוך על ספר חסידים רק במקום שהצדיק נראה כבחיים חיותו שרק אז חייב במצות ופומר אחרים אבל בזמן שינוחו על משכבותם גם על דוד המלך אמרינן במתים חפשי וכיוצא בזה כתב בשו"ת חת"ס (ח"ו סימן צ"ח) לענין אליהו הנביא דרק שנתגלה בגוף יש לו דין של אדם וגם בספר "חיים וחסד" (דרוש כ' דף קיג ע"א) חלק על דברי החיד"א בזה. אבל מה נעשה אנחנו שר' החיד"א מביא שכך הוא המנהג ברוב תפוצות ישראל וצריכים להבין שורש מנהג זה. ועיין עוד בדברי ר' החיד"א בספרו "שיורי ברכה" (ח"ד שד"מ ס"ק ז') שהמנהג ברוב תפוצות ישראל ללמוד ולדרוש בדברי תורה בפני המת ועל הקבר לכבודו ולמנוחתו וסמכו בזה על דברי הרמ"ה ומהר"י אבואב כמבואר בשו"ע (יו"ד שד"מ סי' י"ז) שמותר לומר

פסוקים וד"ת לכבוד המת בתוך ד' אמותיו ובתוך בית הקברות וכתב הרדב"ז (תשובה א' ח"א סימן רכ"ד) שאין בזה חשש כיון שהוא לכבוד המת וכמובא בגמ' (ב"ק ט"ז ע"ב) שכבוד עשו לו במוותו שהושיבו ישיבה על קברו ועיין ברש"י ביבמות (קכ"ב ע"א) בשם תשובת הגאונים שאדם גדול שמת היו מתכנסים ת"ח על קברו והיו מושיבים ישיבה על קברו. ועיין ב"מחזיק ברכה" שמביא בשם ה"רגל ישרה" שתמה על דברי הרמ"א (באו"ח תקפ"א סק"ד) שכתב שנהגו ללכת על הקברות להרבות שם בתחינות. והקשה הרגל ישרה שהרי מובאר בריטב"א (בתענית ט"ז) שאסור להתפלל על הקברות משום לועג לרש ונשאר בצ"ע ועיין ביחו"ד (ח"ו עמ' כ"ז) שתירץ שדברי הריטב"א הם בתפלת חיוב והרמ"א מיירי בתפילות ובקשות להשי"ת בזכות המתים שזה מותר, ע"כ.

והנה לאחר כל זאת (לפי דברי החיד"א הנ"ל) נראה כי ישנם שני מיני היתרים למנהג שנהגו הרבה שמתפללים אצל קברי צדיקים ואע"פ דלפי הרמב"ם הנ"ל אף בדיעבד לא יצא מ"מ סובר החיד"א ב"שם הגדולים" הנ"ל שצדיקים במוותם נקראים חיים ואין בזה משום לועג לרש. ושנית אם ניכר הדבר שנעשה לכבודו של מת, היינו שרוצה שהתפילות יתקבלו בזכותו הוי כמו ההיתר של "הושיבו ישיבה על קברו" (כנ"ל בשם הגמ') דאע"פ שאסור לדבר בתורה אצל המת מ"מ לכבודו מותר. ואע"פ שמובא בשו"ע (שד"ט) רק ההיתר של לדרוש ד"ת בפני המת ובזמן השו"ע עדין לא נתפשט המנהג להתפלל תפילות קבועות לכבודו

של מת ולהשתמש בזכותו, אבל לאחר שנתפשט מנהג זה כמו שמעיד ר' החיד"א הנ"ל שנתפשט בשעתו שמתפללים אצל קברי צדיקים וכן ניכר היום שעושים כן רק לכבודו של הצדיק ולהשתמש בזכותו, אין בזה כלל דין של לועג לרש וכמו דפסק השו"ע (יו"ד שד"מ י"ז) וז"ל: מותר לומר פסוקים ודרשה לכבוד המת בתוך ד' אמותיו או בבית הקברות, ע"כ. אמנם למעשה לא מצאנו פוסקים שיתירו בפרוש להתפלל התפילות הקבועות בטלית ותפילין פרט לרבינו הגדול מרן החיד"א שהעיד ברוב גדלו שכך הוא מנהג ישראל ובודאי הוא אילן גדול לסמוך עליו.

אך עדיין יש לעיין שבעיר אומן יצ"ו מתפללים בתוך בית הקברות לא רק אצל ציון מוהר"ן ממש אלא עומדים ג"כ במקום קברים אחרים (שהרי לפני מלחמת העולם השניה היו במקום חצר הציון של היום קברים רבים שהיה זה בית קברות שלם וכמו שמעידים זקני אנ"ש) והנה ההיתר שהבאנו (בשם החיד"א בשם הגדולים דף ג' ע"ב ובדפוס חדש מערכת ר' אליעזר בר' נתן קצ"ט) שייך רק אצל ציון רבינו הק' וכד' אבל אצל סתם קברים לכאורה אין היתר. אמנם לפי מה שהבאתי סברת החיד"א ב"שיו"ר ברכה" (בסימן שד"מ ס"ק ז') שהעולם סומכים על היתר הרמ"ה ומהר"י אבוהב (המובאים ביו"ד שד"מ י"ז) שמותר לומר ד"ת לכבוד המת בתוך ד' אמותיו צ"ל שגם כאן הרי ניכר שמכוונים לכבודו של מת להשתמש בזכותו.

אמנם עדיין יש לדון שאין זה דמיון כלל שהרי מתכוון להשתמש בזכות רבינו ז"ל ולא בזכות שאר הקברים וגם לא

מפורש בשום פוסק ההיתר הזה להתפלל תפילות הקבועות סמוך למתים, ומה שכתבתי לעיל למצא היתר, הוא רק מסברא, אבל לא מצינו היתר מפורש לזה. ומה שכתב החיד"א לגבי המנהג, הוא רק בקברי צדיקים אבל בקברים של שאר אנשים לא מצינו שום פוסק שכתב בפרוש שיש בזה היתר. וגם בדברי החיד"א הנ"ל מובא רק שהתפללו בסמוך לקברי צדיקים ולא בסמוך לקברים אחרים. אמנם לכאורה יש מקום לדייק בדברי החיד"א הנ"ל שחסר להתפלל בתוך ד' אמות של מת או בבית הקברות ועל זה ממשיך ומביא ההיתר במקום קברי צדיקים ומשמע קצת דהוא הדין גם אם קבר הצדיק נמצא בבית הקברות דקשה להעריך שכל הציבור עומדים סמוך לד"א של קבר הצדיק. וזהו שהמנהג היה להתפלל בתוך בית הקברות ונחשב לכבודו של מת וכבודם של שאר המתים שנעשות תפילות שם לכבוד הצדיק שסמוך לקברם.

ובפרט לאחר שגילו לנו רבותינו הק' הלקו"מ והלקוטי הלכות (עיין לקו"מ ב-ו, ד-ט, ט-ד, לד-ה, קג ועוד) שיש ענין להתקשר בתפילתו לצדיק ושגם לצדיק יש תועלת מעבודת השם על קברו, ממילא אם מכוין בשביל זה אין כאן משום לועג לרש אלא כבודו של צדיק. וכ"ז צ"ע לדינא כיון שלא מבואר בפירוש ענין זה בפוס'. שוב מצאתי מפורש ב"מנחת אלעזר" (ח"ג סימן נ"ג) שטעם ההיתר שהיו נוהגים להתפלל בקברי צדיקים הוא משום טובת וכבוד המת להעלותם ולהמציא זכותם ואין בו משום לועג לרש ואדרבא

הוא נחת רוח והנאה להם ומותר להתפלל בטלית ותפילין ולקרות בתורה אצלם ע"ש ולכ' לפי סברתו משמע שמותר בכל הקברים אם מכוין בפרוש לעילוי נשמות.

והנה לפענ"ד לאחר כל הדברים האלה היתר אחר יש בדבר, והוא עפ"י המובא בספר "העמק שאלה" על השאלות (פר' חיי שרה שאלה י"ד סוף אות ו') דאיתא במס' ברכות (דף כ"ה ע"א) דאם היה מקום גבוה עשרה טפחים או נמוך עשרה טפחים יושב בצדו וקורא ק"ש וה"ה אם המת עצמו נקבר למטה מעשרה טפחים אין איסור של לועג לרש, רק שבזמן הגמ' היה מנהג שלא להעמיק את הקבר יותר מיו"ד טפחים כדאיתא בתוס' (מו"ק דף ה' ע"ב ד"ה מנפה) ולכן החמירו בבית הקברות להרחיק ד"א כדאיתא בגמ' (ברכות י"ח).

ועיין עוד בדברי רבינו "השדה חמד" (ח"ו מערכת אבילות אות קי"ד וקט"ז) דכתב דאע"פ שחידושו של ה"העמק שאלה" אינו מוכרח מ"מ נראה דהוא דין אמת ומילי דמר מילי דסברא נינהו, ובאות קי"ד כתב שאם קוברים בעומק יו"ד טפחים אין איסור להעביר ס"ת רק ירא אנכי לחדש דבר והמעייין ישפוט בצדק, ע"כ. ומשמע מדבריו שמעיקר הדין לומד בדברי ה"העמק שאלה" אבל כיון שדברי חידוש הם, קשה לו לסמוך עליהם למעשה. ואע"פ שהיום קוברים למטה מעשרה טפחים ברבות הזמן מחמת הגשמים יתכן שהעצמות עולות למעלה מעשרה, ובפרט בארץ אוקריינא שיש שם הרבה גשמים והקרקע רפויה (ובאמת מצאו שם עצמות בפתות מיו"ד) בודאי שאין לסמוך על ה"העמק שאלה"

בסתם בית קברות בארץ זו, אבל לפי מה שהבאתי לקמן שהיום הניחו בטון על שטח חצר הציון אזי קרוב לודאי שמי שמתפלל שם היום נמצא למעלה מעשרה טפחים מהמת (בצירוף הקרקע) ובאופן כזה כ"ע יודו שמותר. ועיין בספר "יהודה דעת" (עמ' כ"ו) שהקשה על ה"העמק שאלה" דלפי דברי ה"כף החיים" (סימן כ"ג אות א') שאיסור של לועג לרש הוא משום נפשות המתים שנמצאים למעלה מקברם מה מועיל שהמת נמצא יו"ד טפחים בתוך הקרקע שהרי הנפש נמצאת על הקבר, וכן הקשה בספר "וישב הים" (ח"א סימן ט"ז אות ד') והוסיף עוד דאף שהביא ב"העמק שאלה" ראייה מגמ' (ברכות דף כ"ה) להתיר כשהמת עצמו למטה מיו"ד שאני התם שלפני שנקבר המת גופו ונפשו קשורים (עיין שער המצות פר' ויחי), משא"כ אחר הפטירה שהנפש של המת שוכנת על הציון ממילא י"ל שאסור לקרות אצל הקבר ואפילו הוא נקבר למטה מיו"ד שהרי נפשו עומדת על הקבר.

אבל לפענ"ד יש לומר שהיום בעיר אומן יצ"ו שהניחו בטון למעלה מכל הקברים וקרוב לודאי שהוא למעלה מעשרה מכל הקברים וגם אין שום ציון שניכר שנאמר עליו שהנפש שוכנת עליו דלא נעשה הבטון לכבודם, אזי פשוט שלפי סברת האחרונים הנ"ל הכל שרי כיון שהקברים למטה מעשרה וממילא מצאנו סמך גדול למנהג שמתפללים בציון

רבינו הק' שסומכים עצמם על הנצי"ב (בעל "העמק שאלה") הנ"ל (וכמדומני שכן שמעתי מפ"ק הרב צ'ציק זצוק"ל שזהו טעם ההיתר).

ועכ"פ נראה שמהיות טוב אם מתפלל שם התפילות הקבועות ובפרט בטלית ותפילין יאמר מפורש שמתפלל לעילוי נשמתם ובזכותם של כל המתים שאז מצטרף עוד היתר לפי מה שהבאנו לעיל עפ"י דברי השו"ע (שד"מ י"ז) דסמכין על רבותינו הרמ"ה ומהר"י אבוהב כשמכוונים לכבודו של מת.

וכל זה בחצר הציון אבל בתוך עצם הבית הבנוי על הציון נראה שישנו היתר יותר מרווח כיון שבמקומו עמד בית שנבנה לפני שנים רבות, ובפשוט אי אפשר לבנות בית בלי שיחפרו את הקברים שמתחתיו לשם יסודות הבית והוי כבית הקברות שנחרש ודינו כבית הפרס.

והתבאר לדינא מכל הנ"ל הוא דכיון שכבר נהגו שנים רבות להתפלל על ציון רבינו הק' ובסמוך אליו צ"ל שהמנהג נסמך על דברי הנצי"ב הנ"ל (שאם הקבר למטה מיו"ד טפחים אין צריך לחוש) ובפרט שיש שם בטון כנ"ל, שבאופן כזה לא מצינו שיש מי שיחלוק באופן מפורש על דבריו וכ"ש אם אומר ומכוון לע"נ או בזכות המתים ובצירוף סברת ה"מנחת אלעזר" הנ"ל נראה שבודאי אין בכך פקפוק. והשי"ת יצילנו משגיאות ויראנו נפלאות מתורתו אמן.

